

ПРОБЛЕМИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРАЦІ В ІНФОРМАЦІЙНОМУ СУСПІЛЬСТВІ

ЯДРАНСЬКИЙ Д. М.

доктор соціологічних наук

Запоріжжя

Розвиток економічної науки в сучасних умовах не забезпечує можливості адекватної оцінки практики протікання тих чи інших економічних процесів у реальних умовах господарювання. Натомість нею занадто багато уваги приділяється теоретизованим припущенням, на основі яких виводяться відповідні теоретичні узагальнення та закономірності, що не здатні подолати розрив між економічною теорією і практикою. Більш того, сучасна економічна теорія часто відстає від реальних економічних практик та процесів.

Через те, що сучасна економічна теорія часто відстає від реальних економічних практик і процесів, це призводить до виникнення кризи сучасної економічної теорії, яка, виявляється, була нездатною забезпечити достатній теоретичний базис для дослідження зазначених вище ринкових процесів. Одним із таких процесів, що вимагає реального пояснення, є праця, яка зазнала в умовах інформаційних трансформацій принципових змін. Витоки зазначеної методології ми пропонуємо шукати в аналізі змістовних напрацювань економічних теоретиків.

На наш погляд, у сучасному дослідженні інформаційної праці можна виділити три головні проблеми:

- ✦ що саме вважати інформаційною працею;
- ✦ як встановлювати, вимірювати продукт інформаційної праці;
- ✦ як формувати ціну на інформаційну працю.

Вирішення зазначених питань пов'язані із відповіддю на четверте, загальнотеоретичне питання – щодо вибору парадигми аналізу такої праці.

Шукаючи відповідь, на перше питання, варто звернутися до роздумів А. Маршала, який зіставив працю торговця та столяра червонодеревника. На його думку, тесляр і торговець – обидва виробляють користність. Торговець переміщує та перебудовує матерію так, що вона стає більш придатною до використання [1, с. 122]. Попри відносну простоту прикладу, слід звернути увагу на те, що засновник неокласичного напрямку ототожнював працю робітника та підприємця (по суті розумову працю). Тут також слід згадати вислів Й. Шумпетера, «що праця не в змозі створити ніякої нової фізичної субстанції, проти такого твердження нічого заперечити» [2, с. 77]. Також дослідник підкреслював: «абсолютно неважлива для нас і різниця між розумовою і фізичною працею, бо сам по собі момент, що лежить в її основі, не є причиною скільки-небудь важливої економічної відмінності. Точно така сама справа з «кваліфікованою і некваліфікованою працею» [2, с. 79]. Не вступаючи в дискусію з відомим теоретиком, вважаємо за

доцільне відмітити, що сучасний інформаційний процес трансформував працю настільки, що перше заперечення Й. Шумпетера (про неможливість створення фізичної субстанції) можна поставити під сумнів, зокрема щодо ядерного синтезу.

Відтак виникає питання про універсальну характеристику, що здатна в сучасному економічному просторі нівелювати відмінності висловлені Шумпетером. На наш погляд, такою характеристикою може виступати цінність. Однак суб'єктивність існує і при оцінці певного товару конкретною людиною. За висловленням К. Менгера, «цінність – це судження, яке господарюючі люди мають про значення благ, що знаходяться в їх розпорядженні для підтримки їх життя і їх добробуту, і тому поза їх свідомістю не існуючих». Також К. Менгер зазначав «цінність суб'єктивна не тільки за своєю суттю, а й за своєю мірою» (цит. за [3, с. 26]). Російський науковець А. Рофе вважає, що подібне трактування природи цінності означає повний розрив її з трудовою теорією вартості [3, с. 26]. Частково не погоджуючись із такою думкою А. Рофе, вважаємо за доцільне повернутися до її предметного аналізу нижче. Важливим в контексті даного теоретизування є увага до думки К. Менгера щодо того, що всю сукупність благ можна поділити на дві категорії: з одного боку, матеріальні блага (включаючи сили природи, оскільки вони є благами) та корисними людськими діями, з іншого (у певному випадку бездією), з яких найбільшу важливість представляє праця [4, с. 70]. У цій тезі, на наш погляд, К. Менгер пропонує вважати працею не будь-яку дію, що має корисність, а тільки конкретну дію.

Аналізуючи єдність природи фізичної та розумової праці, варто також звернути увагу на розмірковування А. Маршала щодо винагороди: так, заробітну плату він вважав платою за працю, процент на капітал – винагородою за втрати, з якими пов'язане очікування майбутнього задоволення від матеріальних ресурсів». Цей висновок він робить на підставі того, що «накопичення багатства є результатом відтермінування задоволення або результатом його очікування». Також Маршал зазначає «що накопичення багатства залежить від ... спроможності людини уявити власне майбутнє» [1, с. 311 – 312].

Зазначені тези не втрачають свого значення навіть в умовах інформаційної економіки, що заслуговує на увагу. Сучасні економічні процеси пов'язані з тим, що зазначений А. Маршалом принцип винагороди за працю та за капітал на сьогодні зближуються та все більше виражаються саме в заробітній платі. Власне сам А. Маршал казав про доцільність інвестувати батькам у розвиток дітей, з метою зростання їх подальших доходів. Однак така теза є справедливою, якщо відбувається реальне підвищення доходу суб'єкта від його залучення розумової праці. Звертає увагу також той факт, що інформація (інформаційна праця) постійно ускладнюється висуває нові вимоги до працівника, змушуючи його інвестувати у набуття додаткової інформації для простого збереження наявного рівня доходу. У такому разі не відбувається збільшення сукупного доходу працівника (за рахунок збільшення плати за працю та до-

ходу від вкладення капіталу). Цим, по суті, відбувається «самокопіювання» інтелектуальної праці, адже має місце замкнене коло інформаційного приросту, пов'язане із тим, що інвестиції в інформацію приводять до поліпшення якості роботи певного суб'єкта з інформацією, з метою збереження сталого рівня доходу. При цьому, варту звернути увагу, на думку російського дослідника В. Іноземцева, який зазначає: «потреба в індивідуалізації, задана науково-технічним прогресом, викликає необхідність використовувати більш висококваліфіковану працю, підвищення кваліфікації стає умовою того, що працівник відчуває чимале задоволення від здійснюваної діяльності, що, у свою чергу, породжує потребу в самореалізації на робочому місці, яка знову, вже не ззовні, внаслідок успіхів техніки, а зсередини, у силу вдосконалення особистості, вимагає індивідуалізації та автономізації діяльності» [5, с. 228].

Однак у такому контексті стає незрозумілим – оплачується сама праця, або її виконавець отримує дохід на капітал (адже за умов нездійснення певним суб'єктом інвестицій він стане неспроможним виконувати таку працю, а відтак втратить можливість інвестувати). Більше того, можна висунути гіпотезу, що в умовах інформаційної праці оплачується не сама праця, а дохід на інвестиції. Відповідно заробітна плата за інформаційну працю практично відсутня. Певною мірою ця думка не нова. Тією чи іншою мірою її визнавав і Дж. М. Кейнс: «за певних умов можливо, що працівники у своїх вимогах виходять з мінімуму грошовий, а не реальної заробітної плати». розвиваючи цю думку дослідник визнає, що працівники часто погоджуються зі зниженням грошової заробітної плати і не протидіють зниженню реальної заробітної плати [6, с. 269]. Щоправда, ми вважаємо, що в умовах інформаційної економіки зазначене зниження пішло далі, та трансформувало соціальну свідомість.

Саме по собі зазначене припущення не дає підстав для визначення інформаційного приросту працею. Для цього варто звернутися до міркувань А. Маршала про корисність як вимірник праці. При цьому намагаючись аналізувати працю з погляду корисності хотілося б знов звернутися до міркувань Й. Шумпетера, який вважав працю, «благом вищого порядку, оскільки в будь-якому виробництві питання про працю актуальне з самого початку. Правда, ми можемо виявити витрати праці і в благах всіх інших порядків. У системі послідовних процесів виробництва або комбінацій будь-яке благо в силу того, що до нього додаються інші блага, які нараховують більше чи менше число порядків, поступово перетворюється в предмет насолоди» [2, с. 74 – 75]. У цій тезі, по суті, прихована визначення характеристики корисності, яка має виступати засобом певної насолоди. При цьому Й. Шумпетер досить чітко визначає також рушійну силу економічних процесів, через відчуття корисності (насолоди). У відповідності до його міркувань «... виявиться, що над засобами виробництва і процесами виробництва взагалі не існує, власне, ніякого керуючого. Таким є споживач. Той, хто «керує» господарством, лише виконує те, що наказують йому потреби або попит, а також

дані засоби і методи виробництва. Окремі господарські суб'єкти впливають лише тією мірою, в якій вони є споживачами, лише остільки, оскільки вони породжують попит [2, с. 82]». Цілком справедлива теза в умовах інформаційної економіки набуває дещо іншого значення. Керівництво сучасного підприємства (яке є об'єктом дуже значного обсягу інвестицій) не може дозволити «керувати» цим підприємством споживачеві.

У найзагальнішому розумінні «задоволення – позитивно забарвлена емоція, що супроводжує задоволення однієї або декількох потреб». У разі, якщо кінцевим результатом праці для працівників є заробітна плата, а для споживачів – відчуття позитивних емоцій, необхідно запропонувати якомога ширше коло способів їх задоволення. При цьому емоції не обов'язково можуть бути пов'язані із використанням матеріальних об'єктів. Більш того, можливість задоволення потреб має певні ресурсні обмеження (щонайменше цінкові). Відповідно необхідно запропонувати потенційно забезпечувані ресурсами споживачів можливості. Найбільше в даному сенсі можливостей створює саме інформаційна праця яка може викликати відчуття задоволення не набуваючи матеріального результату, а відтак будучи набагато дешевішою (доступнішою) для споживання. До того ж спосіб виклику позитивних емоцій, що не набуває матеріального втілення, є більш швидким для його реалізації, а значить, набуває можливості забезпечити економію часу (яка як для споживачів так і для виробників) який є обмеженим ресурсом. Відтак, ми не можемо повністю відійти від політичної економії часу К. Маркса (яка в даному контексті виступає й дещо іншому сенсі). Пропонується зупинити увагу саме на аспекті можливого єднання економічної теорії, пов'язаної із часом, і теорії, пов'язаної з корисністю створеного продукту.

Як відзначав Л. фон Мізес, економія часу носить специфічний характер через унікальність і незворотність часової послідовності. У цьому відношенні автор «Трактату з економічної діяльності» пропонує підкреслити таке: «економія часу не залежить від економії економічних товарів і послуг. Навіть в країні достатку людина буде змушена економити час, якщо вона не буде безсмертною і наділеною вічною молодістю і незламним здоров'ям та силою. Хоча всі його апетити можуть бути задоволені негайно без будь-яких витрат праці, він повинен буде скласти часовий графік, оскільки існують несумісні стани задоволення, яких не можна досягти одночасно. Для цієї людини часом також буде рідкісним фактором і залежати від аспекту раніше й пізніше. [7, с. 77]. Фактично в цій тезі обумовлюється обоюдна суспільна потреба в економії часу як дефіцитного ресурсі. Інакше можна допустити, що така економія характеризуватиме (стимулюватиме) характер інформатизації суспільного розвитку. Щоправда остання теза є також дискусійною, адже виникає питання про можливість суспільного розвитку при скороченні артефактів (не вдаючись до філософії постмодернізму який взагалі визначив кінець історії).

У такому сенсі не можна казати про беззаперечну кризу трудової теорії К. Маркса, яка заснована на використанні робочого часу. На наш погляд, на сучас-

ному етапі недоцільно протиставляти марксизм іншим економічним теоріям, зокрема інституціоналізму та неокласичній теорії в поясненні трудових процесів та праці як соціально-економічного явища. Свою думку в цьому контексті ми пов'язуємо з тим, що в сучасній науковій методології, оскільки до сьогодні кількість (та об'єктивізована цінність) не можуть бути універсально виміряні іншим шляхом, зокрема показниками суспільної корисності. При тому, що нами відмічалось, що результат праці – це є продукт, здатний приносити задоволення. Суб'єктивність сприйняття такого задоволення викликає системну проблему (яка, по суті, робить маржиналізм не придатним для оцінки сучасних трудових процесів). Ми не наполягаємо на тому, що час як універсальний вимірник праці (а відповідно теоретичний базис марксистської теорії вартості) є принципово незамінними та за умов подальшої інформатизації суспільних процесів не буде змінений. Однак в умовах сучасної інформаційно-трудої парадигми кількість праці, як показник її міри, поки що є незамінним. На наш погляд, відмова від синтезу економічної теорії в сучасній мінливій економіці і створює теоретичні проблеми для сучасного дослідження праці. Більше того, нам бачиться можливим встановити певну залежність між теорією інституціоналізму та марксизму через вираз такого вигляду (1):

$$\frac{K_{cm}}{Ч_{zn}} = \frac{K_{cn}}{Ч_{cn}}, \quad (1)$$

де K_{cm} – корисність створювана, $Ч_{zn}$ – час застосування праці (на створення даної корисності); K_{cn} – корисність, що споживається, $Ч_{cn}$ – час, що витрачається на споживання корисності даного виду.

Фактично ми припускаємо необхідність існування балансу між створенням і споживанням певної корисності при тому, що час, використовуваний на створення та споживання, мають бути збалансовані. Порушення такого балансу призводить до виникнення системних криз пов'язаних із встановленням ціни праці та встановлення її самої як виду суспільної активності. Більше того, зазначена теза, на наш погляд, не суперечить думці одного з класиків інституціоналізму К. Менглера: «витрачена на благо праця не може бути критерієм економічного характеру благ, ясно, що його потрібно шукати виключно в співвідношенні між потребою та кількістю благ, які доступні до розпорядження» [4, с. 112].

Відтак праця в інформаційному суспільстві (мається на увазі інформаційна праця) характеризується витратами часу на безпосереднє створення певного результату та витратами часу на створення можливості (підготовки) суб'єкта до участі у трудовому процесі, на наш погляд, праця може на сьогодні розглядатися в контексті методологічних принципів інституціоналізму, де вона розглядається як суспільно-корисна діяльність, спрямована на задоволення попиту на корисність даного виду.

Розглядаючи можливість синтезу досить суперечливих у методологічному підґрунті економічних теорій, варто відзначити, що наука та соціальні практики, по мірі

збільшення інформатизації та (внаслідок відміченої вище) економії часу, вимушені проявляти зростаючу динаміку. Сучасні економічні теорії, попри всі намагання, не здатні повною мірою описати різноманіття аспектів соціально-економічного буття, в наслідок чого нам бачиться можливим збільшення площини їх використання

У своїй єдності запропоновані для інтеграції наукові підходи дають можливість підійти до розуміння праці як соціального інституту, що функціонує (та принципово диференційований) часом. При цьому зазначений соціальний інститут об'єднується навколо розуміння корисності. Більш того, спираючись на теоретизування К. Менгера, можна визначити, що необхідність поділу паці, яка у К. Маркса є функцією економії робочого часу (яку, щоправда, це відмічав ще А. Сміт), інституціоналісти трактують через цінність. На думку К. Менгера, лише тільки внаслідок поділу праці виникають великі взаємні відносини, і люди бачать, що для покриття потреби в благах їм, здебільшого, доводиться вдаватися до обміну, для них набуває досить великий інтерес знання не тільки свого власного стану, а й стану всіх тих, хто перебуває з ними в мінових стосунках, тому що, завдяки цьому, стан цих останніх осіб, якщо не прямо, то опосередковано (шляхом обміну) робиться в чималому ступені доступним [4, с. 100]. Зазначене зумовлює активізацію усіх соціальних процесів і зумовлює перетворення інтересу на мінову цінність.

ВИСНОВКИ

Таким чином, можна констатувати, що праця в сучасному інформаційному трудовому процесі може розглядатися як процес створення корисності (задоволення), диференційований часом. При цьому форма отримання задоволення набуває другорядного значення.

Розглядати як продукт інформаційної праці виключно корисність та (задоволення) є передчасним, однак принципово важливо усвідомлювати, що сплачуваність певної діяльності на сьогоднішній день також не може розглядатися як достатня причина для віднесення такої діяльності до праці. При цьому однією з базових характеристик такої праці пропонується вважати її «самокопіювання», тобто прирощення інформації певного типу. Базуючись на гіпотезі щодо того, що праця має викликати задоволення, зазначимо, що інформаційна праця може характеризуватися прирощенням інформації, яка викликає задоволення. Відповідно праця в її марксистському розумінні дещо трансформується.

Поставлене нами питання щодо ціни інформаційної праці в умовах інформаційної економіки, також є досить суперечливим. Так, якщо базуватися на припущенні про те, що сьогодні у випадку інформаційної праці оплачується не праця як така, а інвестиції у здобуття первинної інформації (як умови необхідної для започаткування діяльності), виникає питання про встановлення розміру ренти. Більш того, відсутність оплати праці як такої, на наш погляд, може призводити і до кризи самої праці, в якій критерієм доходу стає не результат, а попередні інвестиції.

Визначені в межах проведеного теоретизування принципи є досить суперечливими за своєю внутрішньою сутністю та, можливо, недостатньо обґрунтованими використанням сучасних і класичних економічних постулатів, що, очевидно, і має стати продовженням запропонованих досліджень. ■

ЛІТЕРАТУРА

1. **Маршалл А.** Принципы политической экономии / А. Маршалл. – М. : Издательство «Прогресс», 1983.
2. **Шумпетер Й. А.** Теория экономического развития / Й. А. Шумпетер : пер. В. С. Автономова и др. – М. : Прогресс, 1982.
3. **Рофе А. И.** Экономика труда : учебник / А. И. Рофе. – М. : КНОРУС, 2010. – 400 с.
4. **Менгер К.** Основания политической экономии / К. Менгер // Избранные работы. – М. : Издательский дом «Территория будущего», 2005.
5. **Иноземцев В. Л.** К теории постэкономической общественной формации / В. Л. Иноземцев. – М. : Таурус, 1995. – 330 с.
6. **Кейнс Дж. М.** Конец laissez-faire / Дж. М. Кейнс : пер. Е. В. Виноградова // Истоки. – Вып. 3. – М. : ГУ – ВШЭ, 2001, С. 437.
7. **Мизес Л.** Человеческая деятельность : Трактат по экономической теории / Л. Мизес; [Куряев А. В., пер. на рус. яз.]. – М. : Экономика, 2000. – 875 с.